ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય
અમદાવાદ
ગુજરાતી કોપીરાઈટ સંગ્રહ
૧૬૨૦૯

દશમી ગુજરાતી સાહિત્યપરિષદ્: નડીઆદ

પ્રમુખ

શ્રી ભૂલાભાઈ જીવણજી દેશાઈ,
એમ. એ., એલ એલ., બી. એડવોકેટનું

ભાષણ

ગાંધીયુગનું ગુજરાતી

નડીઆદ, તા૦ ૧૧-૧૨-૩૭, શનિવાર

મુદ્રક નટવરલાલ ઇચ્છારામ દેશાઈ, બી. એ.
ગુજરાતી પ્રિન્ટીંગ પ્રેસ, સાસુન બીલ્ડીંગ્સ, એલ્ફીન્સ્ટન સર્કલ, કોટ, મુંબઈ નં. ૧

પ્રકાશક. અંબાલાલ બુલાખીરામ જાની, બી. એ.
મંત્રી નડીઆદ પરિષદ્ સ્વાગતમંડળ, નાગરવાડા, નડીઆદ.

गुजरात विद्यापीठ ग्रंथालय
(गुजराती कॉपीराइट विभाग)
ग्रंथक्रमांक ५६२८ वर्गांक
पुस्तकनुं नाम ગાંધીયુગનું ગુજરાતી

સન્નારીઓ અને સજ્જનો !

દશમી ગુજરાતી સાહિત્યપરિષદનો પ્રમુખ નીમી, આપે મ્હારો સત્કાર કર્યો છે, એથી મ્હને ઘણો આનંદ થાય છે. આવી જાતના દરેક કાર્યના આરંભમાં યોગ્ય પ્રમુખની પસંદગી વિષે ભિન્નભિન્ન વિચારો હોય અને હોવા જોઈએ, અને નીમવામાં આવનાર પ્રમુખને માટે શુદ્ધ બુદ્ધિથી તે વિચારો દર્શાવવા હોય તો તે દર્શાવવા પણ જોઈએ. પરંતુ તે જો વિનય અને મર્યાદાને ઓળંગીને અને આવા પ્રસંગના મોભ્ભાને ન છાજે એવી રીતે કહેવામાં આવે, તો જે ભાષા અને સાહિત્યની સેવા કરવાનો તેઓ દાવો કરે છે તે જ ભાષા અને સાહિત્યને હલકું પાડવા જેવું થાય છે.

એ ગમે તેમ હોય; મ્હારે વિષે તો હું એટલો જ ખુલાસો કરવાની જરૂર જોઉં છું કે તમારા ન્હોતરાને સત્કારતાં પહેલાં મ્હને મનમાં સહેજ આનાકાની થયેલી. પરંતુ જ્યારે શ્રીયુત ફુલચંદભાઈએ મ્હારી પાસે ઉતાવળે જવાબ માગ્યો, ત્યારે મેં મ્હારા પરમ પ્રિય મિત્ર સરદાર વલ્લભભાઈની સલાહ લીધી. સારે નસીબે તે વખતે અમે સાથે રહેતા હોવાથી એ વાત પર ચર્ચા કર્યા પછી, અમને એમ લાગ્યું કે ગુજરાતી ભાષા અને સાહિત્યની અભિવૃદ્ધિ માટે સૌ કોઈ ગુજરાતીથી જે કાંઈ થઈ શકે તે કરવું, એ તેની ફરજ છે, એમ માનવામાં અમે બન્ને એકમત થતાં મ્હેં હા પાડી. હું જે કંઈ વિચારો તમારી આગળ રજુ કરૂં. એ સઘળા તમારે ગળે ઉતરશે એવો મમત કરતો નથી. પરંતુ મ્હારા વિચારો દર્શાવવાથી ગુજરાતી ભાષાના વિકાસ સંબંધી વધારે ચર્ચા થાય, એટલું જ નહિ પણ આ પ્રસંગે અપાતા ભાષણથી જેઓને એક જ ઘરેડમાં ચાલી વિચારવાની ટેવ પડી છે, એમને કદાચ આઘાત થાય તોપણ, ગુજરાતી ભાષા અને સાહિત્યના સૌથી ઉપયોગી મુદ્દા ઉપર ચોખ્ખા વિચાર થાય, એથી મ્હેં હા પડી. એમાં હું કેટલે દરજ્જે સફળ થઈશ એની મને ચિંતા નથી, પરંતુ તમારી મદદથી અને

જ્યાં આપણે એકમત નહિ થઈએ ત્યાં પણ તમારી સદ્‌ભાવભરી સમજથી હું જે કાંઈ કરી શકું, એ પ્રયત્નમાં જ હું સફળતા માનું છું.

છેલ્લાં બે વર્ષમાં ગુજરાતી જનતાએ ગુમાવેલા સ્વ. હીરાલાલ શ્રોફ, સ્વ. વાડીલાલ શાહ, સ્વ. નથ્થુરામ શર્મા, સ્વ. મગનભાઈ પટેલ, સ્વ. પૃથુ શુકલ અને સ્વ. હરગોવિંદદાસ કાંટાવાળા, એમના શોકજનક મૃત્યુની નોંધ લેવી ઘટે છે. આપણે એમનાં કુટુંબને ગએલી ન પૂરાય એવી ખોટ માટે દિલસોજી દાખવી, સદ્‌ગતના આત્માને શાન્તિ મળે એવી પ્રાર્થના કરીએ. સ્વ. હરગોવિંદદાસ જેવા વિદ્વાન્, વાડીલાલ જેવા વિચારક, સ્વ. હીરાલાલ જેવા તત્ત્વચિંતક, સ્વ. નથ્થુરામ જેવા પંડિત, અને સ્વ. પૃથુ શુકલ જેવા કવિ, તેમ જ સ્વ. મગનભાઈ જેવા ઉત્સાહી કાર્યકર્તા ફરીને મળવા મુશ્કેલ છે. પ્રભુ ! તેમના આત્માને શાન્તિ આપો.

આ પ્રસંગે પારસી કવિ શ્રીયુત ખબરદારને એમણે ગુજરાતમાં વસી સાચા ગુજરાતી થઇ, ગુજરાતી લોકજીવનને સ્પર્શીને જે સેવાઓ કરી છે તે માટે, તેમ ચાલુ વર્ષમાં એમનાં પચાસ વર્ષ પૂરાં થયાં છે તે માટે અભિનંદન ઘટે છે. ગુજરાતના રાષ્ટ્રજીવનના ઘડતરમાં હજીએ એ કવિ પોતાથી બનતો ફાળો આપશે, એવી આશા ગુજરાત રાખે છે. ખુદા એમને દીર્ઘાયુષ્ય બક્ષો.

આ પરિષદ્ તો બંધારણુનેજ અંગે હોઇને મ્હારે સાહિત્યના વિષયમાં ઉતરવાની જરૂર નથી, એવું કહેવામાં આવ્યું છે એ હું જાણું છું પણ ગુજરાતી ભાષા અને સાહિત્ય, અને એની સાથે પરિષદના બંધારણને કંઇજ લાગતું વળગતું નહિ હોય તો એવી પરિષદની જરાયે ઉપયોગિતા હું જોતો નથી. એટલે આ પ્રસંગે મ્હારા વિચારો ટુંકમાં જણાવવાની હું જરૂર જોઉં છું.

ચાલુ બંધારણુના હેતુઓ જોતાં, (ક) "ગુજરાતી ભાષા અને સાહિત્યની સર્વ શાખાઓ સંરક્ષવી, વિકસાવવી, વિસ્તારવી અને ફેલાવવી" વગેરે, તેમ એના ઉદ્દેશો તપાસતાં મ્હને એમ લાગે છે કે સાહિત્યની સર્વ શાખાઓ સંરક્ષવી એ બહુ ગૌણ વાત છે. પ્રાચીન સાહિત્યને જાળવી રાખવું અને એનું સંશોધન કરવું, એ પણ એક ગૌણ વાત છે. પ્રાચીન સાહિત્ય તો પ્રાચીન જ રહેશે અને યથાકાળે એ પોતાનું સ્થાન આપોઆપ નક્કી કરી લેશે. એ પહેલાં પ્રજાએ સાહિત્યમાં વધારે રસ લેતો થવાની જરૂર છે. પ્રજા અને સાહિત્ય વચ્ચેની ઉંડી ખાઈ પૂરવાની પહેલી જરૂર છે. વધારે પ્રમાણુમાં પ્રજા વધારે રસ લેતી થાય તો આપોઆપ પ્રાચીન સાહિત્યનું સંરક્ષણુ તે કરશે જ, અને તેનું સંશોધન પણુ થશે જ. ઉપર જણાવેલા હેતુઓ અપૂર્ણ છે, અધૂરા છે. હું માનું છું કે પરિષદ્ મંડળનો હેતુ ભવિષ્ય તરફ નજર રાખી ભાષાની ગતિ કઇ દિશા તરફ દોરવી, એ હોવો જોઇએ. ભવિષ્યની પ્રજાના ઘડતરમાં ભાષા કેવો અને કેટલો સંગીન ફાળો આપી શકશે, એ દિશામાં ભાષાપ્રવાહ વાળવાનું આપણું લક્ષ હોવું જોઇએ.

એ સિવાયના સઘળા હેતુઓ ગૌણ છે. દેશકાળનો વિચાર કર્યા વિના યોજેલા હેતુઓનો કંઈ ઉદ્દેશ જ નથી. ભાષાના વિકાસ સંબંધી આપણે જરા વધારે વિચાર કરવાની જરૂર છે. હું માનું છું કે સાહિત્યનું મુખ્ય અંગ તો ભાષા જ છે. ભાષામાં જે કહેવાનું છે તે સ્પષ્ટ રીતે કહેવામાં ન આવે, અને તેની સચોટ અસર ન થાય, તો તે ખરી ભાષા નથી. ટૂંકમાં જે બોલવામાં તેમ જ લખવામાં આવે છે, તે સ્પષ્ટ અને અસરકારક હોવું જોઈએ. એવી વાણી તે જ ભાષા.

એમાં ભાષાનાં બંધારણ વિષે પણ ખાસ ધ્યાન રાખવાની જરૂર છે. એને આપણે શૈલી કહીએ, ઘાટ કહીએ, રૂપ કહીએ, રીત કહીએ, ગમે તે નામ આપીએ. શબ્દરચનાનાં જાતજાતનાં પ્રકાર થઈ શકે છે. કેટલાક એ શબ્દોને જેમ બને તેમ અનિયમિત રીતે ગોઠવવામાં લ્હાવો માને છે, તો કેટલાક એ શબ્દોને ઠાંસીઠાંસીને ગોઠવવામાં આનંદ લે છે, તો કેટલાક એમાં સંસ્કૃત અલંકારોનાં ભાર ચઢાવવામાં મોટાઈ માને છે. એમ સૌ કોઈ પોતાની મરજી પ્રમાણે શબ્દની ગોઠવણી કરે છે. એ બધી રચનામાં જે શબ્દરચના સૌથી સરળ, સ્હેલાઈથી સમજી શકાય તેવી, અને એમ છતાં પણ અર્થવાહી અને રસભરી હોય તેજ સૌથી ઉત્તમ શબ્દરચના. તેવી જ શબ્દરચના મધુર બની શકે. તે જ શબ્દરચના સૌને પ્રિય પણ થઈ પડે. એવી શબ્દ રચનાના–પછી ગદ્ય કે પદ્ય,–ગમે તેટલા વિભાગો પાડો જે વાણી ખળખળ વ્હેતા ઝરા જેટલી નિર્મળ અને પ્રવાહી નથી, જે વાણીની મન ઉપર છાપ પડતી નથી, તે વાણીની કંઈ જ ઉપયોગિતા નથી.

વળી જે ભાષા લોકસમસ્તનાં વિચાર તેમ જ વર્તન સાથે પૂરતો જીવંત સંબંધ ધરાવતી નથી, તે ભાષા લૂખી, નબળી, અને પ્રયોજન વિનાની છે, એ ભાષાનો કંઈ અર્થ નથી. ભાષા તો તે, કે જે આખી પ્રજા સમજે. જે ભાષા, પ્રજાનાં વિચાર, વર્તન, પ્રજાનાં સુખદુખ, પ્રજાનાં આનંદઓચ્છવ, પ્રજાનાં સમાજજીવનથી જેટલી અળગી રહે, તેટલી તે નકામી ને નિર્જીવ છે. અને તેટલા જ પ્રમાણમાં તેની નિષ્ફળતા છે. ભાષા એ સકળ લોકની વાણી છે. ભાષા દ્વારા જ સકળ લોકનો જીવનવ્યવહાર ચાલે છે. જે ભાષામાં પ્રાણ ન હોય, એ ભાષાનું પ્રયોજન શું ? જે ભાષા લોકજીવનને ઉત્તેજે, લોકજીવનમાં આનંદ લાવે, એમનાં જીવનમાં રસ રેડે, લોકજીવનને બોધ આપે, લોકજીવનમાં પરવિર્તન કરાવે, એમને પ્રેરણા આપે, લોકજીવનને બળ આપે, એમનામાં વિચારની વૃદ્ધિ કરે, એને ધીમે ધીમે ઉચ્ચ માર્ગે જવા પ્રેરે અને એમાં લોકજીવનનો ઉદ્દેશ સમાઈ રહેતો હોય તે જ સાચી ભાષા. તે જ લોકોપયોગી ભાષા. તે જ લોકવ્યવહારની ભાષા. અને તેનું નામ જ ખરી ભાષા.

છેલ્લાં દશ બાર વર્ષમાં ગુજરાતને સારે નસીબે એવી સુંદર ભાષા સાંપડી છે. હું તો હિમ્મતભેર એ જમાનાને **ગાંધી–યુગ** કહું છું. હું જાણું છું કે હું આ નામ આપું છું તે સાહિત્યની દુનીયામાં કેટલાકને ખૂંચશે. પણ સાહિત્યની

દુનીઆ કંઇ લોકજગતથી જૂદી તો નથીજ, અને ન હોવી જોઇએ અને હોય તો એ દુનીઆ ઉપયોગ વિનાની અને દાંભિક છે. એ પાંચ વર્ષના નાનકડા ગાળાને યુગો કે પેઢીઓનાં નામ જેને આપવાં હોય તે ભલે આપે, પણ તેમને ગુજરાત અને ગુજરાતી સાહિત્યને નામે એવો દાવો કરવાનો હક્ક નથી. ગયા યુગ ગમે તે હોય, આજે તો એક જ યુગ છે—અને તે ગાંધી–યુગ. જે જમાનાએ લોકોનાં આચારવિચાર, વિચારસરણી, રહેણી કરણી, એ સૌને પલટાવી નાંખ્યાં, જે જમાનાએ લોકોમાં વિજળીવેગી જાગૃતિ આણી, લોકોની ધર્મની અને કર્મની ભાવનામાં પલટો આણ્યો, એને યુગ નહીં કહીએ તો શું કહીએ? હજી તો એ યુગનો આરંભકાળ છે, હજી તો કેટકેટલા પલટા થશે—થયાં કરશે. એ બેસી ચુકેલા યુગ તરફ જેને આંખમીંચામણાં કરવાં હોય તે ભલે કરે; પરંતુ આજે નહીં તો કાલે એ યુગને યુગ તરીકે, તેમજ એ યુગનાં પ્રેમાવતાર મહાત્મા ગાંધીને એ યુગના નેતા તરીકે સ્વીકાર્યા વિના છૂટકો જ નથી. પછી ભલે તે સાહિત્યની દુનીઆ હોય કે બીજી કોઇ હોય.

ગાંધીયુગનું સાહિત્ય પણ વિશાળ છે. વિશાળ છે એટલું જ નહીં પણ વિચારસમૃદ્ધ પણ છે. એ પ્રેરક, બોધક અને વ્યાપક પણ છે. એ યુગને લઇને વધતા જતા સાહિત્યની અંદર સજીવ ફાળો આપનાર શ્રી મહાદેવ દેશાઈ, શ્રી રામનારાયણ પાઠક, શ્રી જુગતરામ દવે, શ્રી ચન્દ્રવદન મહેતા, શ્રી ગિજુભાઇ, શ્રી કિશોરલાલ મશરૂવાળા, શ્રી ઝવેરચંદ મેઘાણી, શ્રી લલિતજી, શ્રી નરહરિ પરીખ, શ્રી કાલેલકર, વગેરેનું એ સાહિત્યની દુનીઆમાં સ્થાન બેશક ઘણું ઉંચું છે. સરદાર વલ્લભભાઇ પોતાને સાહિત્યની દુનીઆની વ્યક્તિ ન ગણાવે કે પોતે એક પણ નવલકથા કે શ્લોક નહીં વાંચ્યાનું જણાવે, તો પણ એમના સરળ અને શુદ્ધ તળપદા ગુજરાતીને સાહિત્યની દુનીઆમાંથી કેમ અળગું રખાય? જે જબાને જગતનો તાત એવો ખેડુત—એના જીવનમાં નવું જોમ પેદા કર્યું, જેનાં ખંડીએર હાડકાંમાંથી નવી જીવતી જોધ કાયા બનાવી, એ વાણીને સાહિત્યની અમૂલ્ય દોલત ગણવાનું અભિમાન કોણ નહીં લે? પ્યારા વતનની પાક મટ્ટીમાંથી પાકેલા ખરા વતનદારોની જીન્દગીમાં નવી મસ્તિ, નઇ તમન્ના જગાવી, એમને સાચા ભડવીર બનાવનાર વીર વલ્લભભાઇની વાણીને કયો કમનસીબ સાહિત્યનું અંગ ગણતાં અચકાશે? અને મહાત્મા ગાંધીજીએ કરેલી ગુજરાતી ભાષાની સેવાનો આંક આંકનાર આપણે કોણ? જેણે પ્રાચીન અને અર્વાચીન સંસ્કૃતિઓનો, અને જૂના અને નવા વિચારોનો સુંદર મેળ સાધી અનંત સત્યનું સ્વરૂપ પ્રકટ કરી, તેનું રહસ્ય સહેલામાં સહેલું કરી સમજાવ્યું; એટલું જ નહીં પણ એ સતદીવડાના પ્રકાશ વડે ગુજરાતને ગામડે ગામડે અને ઘરેઘર અજવાળાં કર્યાં, એની સેવાની આંકણી શી રીતે થઇ શકે? લગભગ પાંચસો વર્ષ અગાઉ આદિ કવિ નરસિંહ મહેતાએ જે ગાયું,

"વૈષ્ણવ જન તો તેને કહીએ પીડ પરાઇ જાણે રે."

એ કાવ્યભાવનો આદર્શ જીવનાર, મીરાં ભગતે કહ્યું તેમ,

"તરણા ઓથે ડુંગર રે ડુંગર કોઇ દેખે નહીં,
અજાજુથ માંહે રે એક સમરથ ગાજે સહીં."

એમ સમરથની માફક ગરજનાર,

તેમ જ,

"ખબરદાર મનસૂબાજી, ખાંડાની ધારે ચઢવું છેજી,
હિમ્મત હથિઆર બાંધી રે, સત્યની લડાઇએ લઢવું છેજી."

એમ હિમ્મત હથિઆર બાંધી સત્યની લડાઇએ લઢનાર, સુરદાસે કહ્યું તેમ,

"સબસેં ઊંચી પ્રેમ સગાઈ"

એ પ્રમાણે સબસે ઉંચી એવી પ્રેમસગાઇ સાધનાર, વળી ધના ભગતે કહ્યું તેમ,

"રામ બાણ વાગ્યાં હોય તે જાણે,"

એમ રામબાણથી ઘવાઈ જનાર, કબીરજીએ કહ્યું તેમ,

"શૂર સંગ્રામ કો દેખ ભાગે નહી, દેખ ભાગે વોહી શૂર નાહી"

એમ સંગ્રામની પણ નવી નીતિ, અને નવો ધર્મ સરજનાર ગુજરાત અને ગુજરાતી ભાષાને નવજીવન આપનાર, હિન્દુસ્તાનને સતેજ કરનાર, અને જગતને નવો પેગામ આપનાર એ અમર વ્યક્તિનાં ગુણગાન જેટલાં ગાઇએ એટલાં ઓછાં છે. છેલ્લા દાયકામાં આપણી ગુજરાતી ભાષાને સરળ અને સચોટ, તીણી અને માર્મીક, બળવાન અને બુલંદ, નિડર અને નક્કર, વિનયભરી અને રસિક બનાવનાર સૌ કોઈ ભાષા ભકતોને મારાં અભિનંદન છે.

વળી ભાષાનો આધાર કેવળ કલ્પનાના પરદેશી સાબુના ફીણથી ઉરાડેલા ગોળા ઉપર હોઈ જ ન શકે. ભાષાનું પોષણતત્વ તો તે પ્રાંતના સાચા જનસ્વભાવના આલેખનમાં જ છે. જ્યાં સુધી એના સ્વભાવનું ખરૂં રહસ્ય ભાષામાં ઉતરે નહિં, ત્યાં સુધી ભાષાની કાયા રોગવાળી જ રહે છે, તેમ જ ભાષા સત્ય અને સ્વતંત્રતાના સિદ્ધાંતપર ઘડાયલી ન હોય તો તેનું કલેવર સડેલું જ ગણાય. હું ફરી ફરીને કહું છું, કે ભાષા સાદી અને સરળ હોવી જોઈએ. જેટલું સત્ય સારૂં છે, અને સ્વતંત્રતા જેમ વ્હાલી છે, તેમ જ ભાષાનું કલેવર સારૂં અને સજીવન હોવું જોઈએ. એનું વણાટ કામ ભલે જાડું હોય કે બરછટ હોય, ભાષામાં શબ્દો પણ સમજાય એવા હોવા જોઈએ. અર્થ વિનાના અતિ પાંડિત્ય ભર્યા શબ્દોને આમતેમ ઘુસાડવાથી ભાષાનું પોત બગડે છે. ચોરીનાં હાલ્લાં શીકે ન ચઢે તે હવે સમજી જવું જોઈએ.

ભાષા તો એક સાધન છે, ધ્યેય નહીં. અત્યારની આપણી દશા જોતાં, દેશકાળનો વિચાર કરતાં, ભાષા સાથે વાગ્વિલાસ કે શબ્દરચના નહીં કરી શકીએ. અત્યારે ભાષા સાથે લાડ કરનાર કે શબ્દોને લાડ લડાવનાર ભૂલ કરે છે. અત્યારે ભાષામાં શણગાર ચઢાવવામાં વખત

બગાડવાનું આપણને પાલવે તેમ નથી. એ બધા વાણી વૈભવ અત્યારે આપણને છાજતાં પણ નથી. એ છાજે જ્યારે આપણો સારો અને સ્વતંત્રતાનો સમય હોય ત્યારે. એ છાજે જે દેશે મુક્તિ મેળવી હોય તેને. આપણી દશા અત્યારે વાણીવિલાસ કરવા જેવી નથી અહીં નીચેની લીટીઓ અસ્થાને નહિ ગણાય.

મહા રોગને મૃત્યુના સાગરમાં;
લાખો ચીસ નિ:સાસ ભર્યા જગમાં.
સિતમે સળગંત ધરા-તલમાં,

રસ સુંદરતા કેરી શાયરી છે બધી જાળ સોનેરી ભુખ્યાં જનને
ત્યારે હાયરે હાય કવિ! તુંને શબ્દોની ચાતુરી ગુંથવી કેમ ગમે?

સારા વિશ્વની જે દિ ક્ષુધા સમશે,
ભુખ્યાં બાળુડાં પેટ ભરી જમશે,
પૂરી રોટી પ્રતિ જનને જડશે,

કવિ! તે દિન નીલ આકાશ તારા કેરી સુંદરતા સહુ સાર્થ બને,
તારા કુંજન આજ જલાવી દે પ્રાણ! રે દંભ ગાવા તને કેમ ગમે!?

આપણે જરૂર નવા ઘાટ ઘડી શકીશું. એમાં નવીન નકશી પૂરી શકીશું, જ્યારે દેશ સ્વતંત્ર થયો હશે ત્યારે. અત્યારે તો હિન્દુસ્થાનનાં સાચા ગૌરવરૂપ એના ખેડુત અને મજુરના જીવનને સ્પર્શ કરી, એમને ઉંચી કક્ષાએ લાવવામાં, એમના સંસ્કારને સજીવન કરવામાં, ભાષાને ખપમાં લેવી જોઇએ. ભાષાનો વિકાસ અને એમનાં જીવનનો વિકાસ એકબીજા સાથે સંકળાયલાં હોવાં જોઈએ. અત્યારે તો રાષ્ટ્ર જીવનના ઘડતરમાં ભાષાનો ઉપયોગ થવો જોઈએ. અત્યારે તો મુક્તિનો એ ધનભાયગ દિવસ વહેલો આણવાને ભાષા સાધન તરીકે વપરાવી જોઈએ.

ગઈ કાલ સુધી આપણો બધો વ્યવહાર લગભગ અંગ્રેજી ભાષાદ્વારા ચાલતો. હજી પણ કેળવણીના વિષયમાં આપણે હદપારની ગુલામી મનોદશા ભોગવી રહ્યા છીએ. બાકીના સઘળા જીવનવ્યવહારમાં જ કેવળ નહીં, પરંતુ જનતાની શિક્ષણપદ્ધતિમાં પણ તે જ પ્રાંતની ભાષા મુખ્ય વાહન રૂપે હોવી જોઇએ. સર્વ પ્રકારની કેળવણી આખા ગુજરાતમાં ગુજરાતી ભાષા દ્વારા જ અપાવી જોઈએ.

અને તે જ ઉદ્દેશથી ગુજરાતી ભાષાની ખીલવણી કરવી જોઈએ. એટલું જ નહિ પણ સઘળી વિદ્યાપીઠોમાં મુખ્ય ભાષા ગુજરાતી જ હોવી જોઇએ, અને અંગ્રેજી બીજી ભાષા તરીકે રહેવી જોઇએ. યુરોપનાં દેશોમાં જર્મનીમાં જેમ અંગ્રેજી, ફ્રાંસમાં જેમ સ્પેનીશ, અને ઇંગ્લાંડમાં જેમ ફ્રેન્ચ શીખવવામાં આવે છે તે પ્રમાણે હિન્દુસ્તાનમાં અંગ્રેજી ભાષા શીખવાવી જોઇએ. "સ્વભાષા દ્વારા શિક્ષણ" એ સૂત્ર પર જેટલી ચર્ચા

થઇ છે, તેનાં પ્રમાણમાં એ દિશા તરફ કંઇ સક્રિય કામ નથી થયું, એ ખરેખર શોકજનક છે. આ દશાથી આપણી ભાષાને ઘણું ખમવું પડયું છે. પરંતુ હવે તો કેળવણી શિવાયનાં બીજાં ક્ષેત્રોમાં ગુજરાતી ભાષાની ઉપયોગિતા અંકાવા માંડી છે, અને ભાષાની સાદાઇ અને સરળતા તેમ જ બીજા અનેક કારણોને લઇને લોકજીવન એટલું તો જાગૃત થયું છે કે રાજકીય વિષયમાં, નાણાંવિષયમાં સમાજસેવામાં, ધર્મ અને કર્મના વિષયમાં લોકોએ ખૂબ રસ લેવા માંડ્યો છે અને તેની સાથે સાથે ગુજરાતી ભાષાની પણ ખીલવટ થઈ છે.

જગતભરની હાલની ભાષાઓની ઇબારત સાદાઇ તરફ વહે છે, અને એમની મૂળ ભાષા કે માતૃભાષાની અસરમાંથી છુટી થઇ ભારેખમ અને શાસ્ત્રીય બંધારણ ત્યજી તદ્દન સાદી અને સરળ થતી જાય છે. ગ્લેડસ્ટનું અંગ્રેજી બદલાઇ જોન બ્રાઇટનું અંગ્રેજી સ્થપાયું, અને મિલ્ટનની પદ્ય ભાષાની જગ્યાએ ટેનિસનની શૈલી દાખલ થઈ.

છેલ્લાં વીશ વર્ષમાં ભાષાનો ઝોક સાદાઇ અને સરળતા તરફ એટલો બધો વધી ગયો છે, કે કેટલાક લોકોની આંખમાં એ પલટો તો એક મોટી ક્રાન્તિ જેવો લાગે છે. માટે હું ફરી ફરીને કહું છું કે ભાષા સાદી, સરળ અને રાષ્ટ્રજીવનને ઘડનાર અને પોષનાર હોવી જોઇએ.

આવા પ્રકારની ભાષામાં લખાય એ જ ખરૂં સાહિત્ય. ગઈ કાલ સુધીનું સાહિત્ય આ કસોટીએ તપાસતાં માલમ પડશે કે ઘણે ભાગે તે અર્થ વગરનું, ઉપયોગ વગરનું અને જીવ વગરનું નીવડયું છે. રાષ્ટ્રના ઘડતરમાં કવિતા એક સાધન છે, અને એની સંગીતમયતા અને ઉર્મિપ્રાધાન્યને લઇને લોકજીવનમાં સંસ્કારિતાની પોષક છે, એમ હું માનું છું અને એનો જેટલો ઉપયોગ થાય એટલો કરવો જોઇએ. પરંતુ બુદ્ધિના અખાડામાં ઉતરી અક્ષરોના દાવપેચ કરવામાં કવિતાનો ઉપયોગ અત્યારે બીનજરૂરી છે.

નવલકથા પણ રાષ્ટ્રજીવનનાં ઘડતરમાં મોટું હથીયાર છે, જો વાપરતાં આવડે તો. પરંતુ પરદેશી રૈસાઓ ઉપર નવલકથાની વસ્તુ ગુંથાયાં કરવાની હોય અથવા નકલી કે ખોટા ઇતિહાસ પર રચાયલી આદિ નવલકથાને પાટલે મૂકી પૂજ્યાં કરવાની હોય તો એવી નવલકથાની કંઇ જ કિમ્મત નથી.

તેમજ નવલકથા કેવળ રંજન ખાતર વખત કાઢવા માટે જ લખાવાની હોય તો હું કહું છું કે એ સમય અને ધનનો ખોટો વ્યય છે. અત્યારે આપણો એવો સમય નથી કે ગાદી તકીએ કે આરામખુરસીએ બેસી આપણે કેવળ દિલ બહેલવવા સાહિત્ય વાંચ્યા કરીએ. અત્યારે તો સાદી અને સરળ ભાષામાં લોકજીવનને મુક્તિને માર્ગે દોરે એવી રાષ્ટ્રવિધાયક નવલકથા હોય, તો જ તેનો કાંઈક ઉપયોગ છે.

રા. કનૈયાલાલ મુનશીનાં તેમજ શ્રી. ગૌરીશંકર (ધૂમકેતુનાં) જોશીનાં લખાણો જેટલે અંશે ગુજરાતનાં લોકજીવનને સ્પર્શ્યાં છે, અને ગુજરાતી ભાષાનો પ્રવાહ જે દિશામાં વહેવો જોઈએ તેને અનુસરીને આલેખાયાં છે, તે પ્રમાણમાં તેનું ગુજરાતી સાહિત્યમાં સ્થાન છે.

એ જ વાત નાટકોને માટે. તકલદી અને કૃત્રિમ જીવનને અને અસંસ્કારી સ્હેણીકરણીવાળા જીવનને નાટકના તકતાપર રજુ કરવાથી આપણો દહાડો નહીં વળે. અને રંગભૂમિનો સડો દૂર નહીં થાય. સમાજની કાળી બાજુને કોઈ પણ જાતના મુદ્દા વિના, એની અસરનો વિચાર કર્યાં સિવાય, ચૂનો ઢોળવાની કુચીઆ પીંછીથી બેચાર ધાબાં મારી ચિતરાયલાં નવલકથા અને નાટકોને હું તો ઘણાં જ હાનિકારક માનું છું. પ્રામાણિકતા અને નગ્નસત્ય કહેવાની હિમ્મતના બહાના હેઠળ, નાટકની શુદ્ધ કળાને વંઠેલી ન બનાવી શકાય. રણછોડભાઈ, ડાહ્યાભાઈ, મૂળશંકર, અને નથ્થુરામે, સાચા ગુજરાતી જીવનને સ્પર્શ કરવામાં ખરેખર સફળતા મેળવી હતી, અને એટલે દરજ્જે રંગભૂમિદ્વારા કુદરતી રીતે જનતાને લાભ પણ થયો હતો. પછી તો તે વહેણ, ઉજ્જડ રણમાં સૂકાઈ ગયાં તે સૂકાઈ જ ગયાં.

નાટકોનો ખરો ઉપયોગ તો સમાજનાં બંધનો તોડવામાં થવો જોઈએ. આજ વર્ષોથી ગુજરાતી સમાજ અનેક હાનિકારક રૂઢિનાં અને ખોટાં ધાર્મિક બંધનોની અંદર સમસમી રહ્યા છે. એથી સમાજના આખા અંગનો વિકાસ નથી થઈ શકતો. પણ એ વધારે ભેળા થતું જાય છે. એ બંધનોનું ઝેર તો એટલું બધું વ્યાપી ગયું છે, કે સમાજનું માનસ પણ તદ્દન ગુલામી દશાવાળું થઇ ગયું છે. એનાથી સ્વતંત્રપણે વિચાર પણ થઇ શકતો નથી. સામાજિક બંધનોના જુલમ તો અસહ્ય જ છે અને એનો જેમ બને તેમ વહેલો નાશ કરવાની જરૂર છે. સામાજિક સ્વતંત્રતા સાધવાને અને સમાજના પ્રાણ રૂંધી રહેલાં બંધનો તોડવાને નાટકોને જરૂર સાધન તરીકે વાપરી શકાય.

ત્યારે લોકજીવનને સ્પર્શે અને પલટે, એ ખરી ભાષા અને ખરૂં સાહિત્ય. આકાશમાંના તારાઓ જેટલું ઉંચું અને એ ઉંચાઈએ ધુમકેતુઓની માફક ફરી, કોઈ કોઈક વાર દેખા દઈ લખાયલું સાહિત્ય તે સઘળું નિરર્થક. સંસ્કૃતની શબ્દચમત્કૃતિઓ વડે ચમકાવી, અને જ્ઞાનના આડંબરભારવડે લાદીલાદી, બીજાઓને બાળક જેવા લેખી, પોતે ઉંચે આસને બેસી રહેવાનું સલામત માનનારાઓએ સરજેલું સાહિત્ય, કેવળ ઓળા સમાન છે. એ સઘળું લોકોને મન ટગરટગર જોયાં કરવા પૂરતું જ, સમજવા માટે નહીં. શબ્દોના એ ઠાલા ભણકારા લોકોને મન અર્થ વગરના છે.

નરસિંહ મહેતા, મીરાંબાઈ, પ્રેમાનંદ અને નર્મદ પછી તો ગાંધીયુગ. અને **ગાંધીયુગ તે જ અમરયુગ. એ યુગનું સર્જન તે જ સાચું સર્જન.** એ યુગનાં પોષક તત્વો એ જ સાચાં તત્વો. હજી તો એ યુગનું પરોઢિયું છે. એના મધ્યાહ્ન સમયમાં ગુજરાતી ભાષા અને ગુજરાતી સાહિત્યનો પુરો વિકાસ થશે.

પત્રકારિત્વ પણ સાહિત્ય જ છે. વર્તમાનપત્રો પણ સાહિત્યનું અંગ છે. તેમાં લોકજીવન ઘડવાની અગાધ શક્તિઓ રહેલી છે. શુદ્ધ અને પ્રામાણિક હેતુથી લખનાર, રાષ્ટ્રજીવનના ઘડતરમાં વર્તમાનપત્રોના ફાળાની જેટલી કદર કરીએ એટલી ઓછી છે. આ

સંબંધે સ્વ. ઇચ્છારામ સૂર્યરામ દેશાઈ, મહેરજીભાઈ મોહન, મહેમ કેખશરૂ કાબરાજી, અને મહેમ બેહેરામજી મલબારી, શ્રી ઠાકોરરાય ઠાકોર, શ્રી. મણિભાઈ દેશાઈ, શ્રી ચન્દ્રશંકર પંડ્યા, શ્રી. સોરાબજી કાપડીઆ, શ્રી. શામળદાસ ગાંધી, શ્રી. ખંડુભાઇ દેશાઈ, શ્રી. પ્રભુદાસ મોદી, શ્રી. જયંતિલાલ અમીન, અને શ્રી અમૃતલાલ શેઠ વગેરેની ખાસ નોંધ લેવી ઘટે છે.

આ પરિષદ્‌ના સત્કારમંડળના અધ્યક્ષ શ્રી. અંબાલાલ બુ. જાનીની ગુજરાતી સાહિત્યની સેવા ગુજરાતી સાહિત્યનાં ઘણાં ક્ષેત્રોમાં છે, પરંતુ વર્તમાનપત્રદ્વારા તેમની ગુજરાતી જનસમાજની સેવા ગયાં પચ્ચીશ વર્ષ થયાં સતત અને સંગીન છે, તે સારૂ એમને હું ખાસ અભિનંદન આપું છું.

જે સંસ્થાઓ ગુજરાતી સાહિત્યને લોકોપયોગી બનાવી શકે છે તેમની સેવાની કિમ્મત પણ કાંઈ ઓછી નથી. ગુજરાતને ગામડે ગામડે પુસ્તકો પ્હોંચી શકે એટલું જ નહિ, પણ ત્યાંના લોકોને ખરીદવાને સુગમ થઇ પડે એટલાં સસ્તાં વ્હેંચી શકે એવી સંસ્થાઓને તો ખરેખર ધન્યવાદ છે. મારી જાણમાં તો એવી બે સંસ્થાઓ છે. એક તો "સસ્તું સાહિત્ય વર્ધક કાર્યાલય", અને બીજું "નવજીવન કાર્યાલય." "સસ્તું સાહિત્ય વર્ધક" સંસ્થાએ સારાં અને સરળ ગુજરાતી પુસ્તકોનાં પ્રકાશનો કરવામાં જે ફાળો આપ્યો છે, તે માટે ભિક્ષુ અખંડાનંદનો ગુજરાત જેટલો ઉપકાર માને તેટલો ઓછો છે. ખરૂં જોતાં તો એ કામ સાહિત્યપરિષદ્‌નું જ કહેવાય અને તે કયારનું થવું જોઇતું હતું. સસ્તા સાહિત્ય તરફથી પુસ્તકો ગુજરાત ઉપરાંત ગુજરાત બહાર જ્યાં જ્યાં ગુજરાતીઓ વસે છે તે દેશે દેશ પહોંચ્યાં છે, એ ખરેખર આનંદની વાત છે. એ જ પ્રમાણે તદ્દન પડત કિંમતે હળવું અને વિચારભર્યું સાહિત્ય પ્રકટ કરી, પ્રચાર કરવામાં "નવજીવન કાર્યાલય" નો હિસ્સો પણ જેવો તેવો નથી. સારૂં તેમ જ સરળ સાહિત્ય પ્રકટ કરવું, અને લોકોને તેમાં રસ લેતાં કરવાં, એ કંઇ સાધારણ કામ નથી. એમાં સ્નેહ, ઝીણી સમજ, નાડ પારખવાની આવડત, અને ઉંચી કલા અને સેવાભક્તિની જરૂર છે. સાહિત્ય પરિષદ્ આ દિશામાં જેટલું કરે તેટલું ઓછું છે. આજ સુધી એ દિશામાં કંઈ ન થયું હોય તો ભૂલ્યા ત્યાંથી ફરી ગણવાની જરૂર છે. બીજી પ્રચારક સંસ્થાઓ મુંબાઇ, અમદાવાદ, રાણપુર વગેરેમાં છે, પણ ઉપલી બે સંસ્થાઓના શુભ અને પ્રથમ પ્રયાસ તો ખરેખર દાખલા રૂપજ છે. તેમાંયે નવજીવનના કાર્યવાહકોનું તો ગુજરાત સદા સર્વદા ઋણી જ રહેશે.

છેવટે સાહિત્યની સેવા કરવાની ધગશ રાખનારા મારા જુવાન મિત્રોને બે બોલ કહેવાની જરૂર જોઉં છું. પંડિત અને વિદ્વાનોએ એમને વારંવાર સલાહના સુકન કહ્યાં હશે. અને ખાસ કરીને ભાષાના ઇતિહાસ વિશે વ્યાકરણના નિયમો વિશે, કર્તા અને ક્રિયાપદની ગોઠવણી વિશે, અને અત્યંત આગ્રહપૂર્વક તો જોડણીના નિયમો વિશે ડહાપણના શબ્દો કહ્યા હશે. વ્યાખ્યા અને નિયમોના તમારા જ્ઞાનભંડારમાં હું કંઇ પણ ઉમેરો નહીં કરી શકું, જોડણીના અને વ્યાકરણના નિયમોને ડગલે ડગલે ઠોકરો મારવામાં કંઇ બહાદુરી કે મોટાઇ

નથી, પરંતુ એ વિષયમાં ચિબ્વટ—હુદબ્હારની ચિબ્વટ રાખી, માથા કરતાં મણીકો ભારી કરવામાં પણ કંઇ સાર નથી. ભાષાને માટે નિયમ છે, નિયમને માટે ભાષા નથી. જગતની સઘળી ભાષાઓમાં ફેરફાર તો થયાં જ કરે છે. અંગ્રેજી ભાષામાંયે આજે પણ એ ભાષાના ઘણાયે શબ્દોની જોડણી અને ઉચ્ચારમાં વારંવાર ફેરફારો થતા જાય છે. વ્યાકરણ અને જોડણીના કાબેલ ચોકીદારોની ચોકી છતાં ગુજરાતી ભાષાનું વલણ ભલભલાની નજર ચૂકાવીને છટકીને આગળ વધતું જ જાય છે. અનેક નિયમોની જાળમાં દૃઢ બંધાયલી સંસ્કૃત ભાષાએ પણ દશી વીશીમાં દશાપલટ અનુભવી છે. એ ઘડભાંજ તો અસલ જૂની છે, અને તે ગમે તેવી ચોકસ નજરવાળા સિપાઈનો પહેરો હશે તોયે થયાં જ કરવાની છે. માટે ઉગતા જુવાનીયાઓને હું ખાસ અરજ કરૂં છું કે તમારે એની કંઈ ચિંતા કરવી નહીં. એ મારી એમને પહેલી સૂચના.

અને બીજો બોલ એમને જે કહેવાનો તે એ કે અત્યારે ખરેખરો મન્થનકાળ છે, એનો પૂરેપૂરો લાભ લેજો. સાહિત્યનો ઘણી વાર કરવામાં આવે છે એવો સાંકડો અર્થ કરશો નહીં. તેમ જ આડંબરી અર્થ પણ કરશો નહીં. સાહિત્યનો ખરો આધાર વસ્તુ ઉપર છે. અસલ ગુજરાત તો કેવુંયે માતબર હશે, કોણ જાણે. પણ અત્યારે તો નવું ગુજરાત પ્રકટી રહ્યું છે. એના તેજની રેખાઓ વડે ગુજરાત બહારનાં અંધારાં પણ અલોપ થવા માંડયાં છે. એ ગુજરાતમાં અત્યારે તપનો પ્રભાવ છે; દેશદાઝના ઉંચા ખમીર છે, ભોળા અને નિડર ખેડુતોની ખરી મહેનત છે. સાચી નિખાલસતા છે, અજાયબ પમાડે એવી ત્યાગની ભાવના અને ખાનદાની છે, ડહાપણ ભર્યો અને વ્યવહારૂ ઘરસંસાર છે, અજય અને અમોઘ અહિંસાનું હથિઆર છે. પ્રેમ, સત્ય અને શાન્તિનો તરવેણી સંગમ છે. કવિતા, નાટક કે નવલકથા માટે એવી કઈ ભાવના અહીં ઓછી છે કે તમારે પારકી આશા પર આધાર રાખવો પડે? એવી કઇ પ્રેરણા અને વસ્તુ અધૂરાં છે કે તમારે બ્હાર સાધન શોધવા જવું પડે? એવું જાહોજલાલીવાળું હાલનું ગુજરાત છે. અને એવી બરકતવાળી એની સાહિત્ય-સામગ્રી છે. આજે તમારી નજર સામે જે ભવ્ય ગુજરાત છે એ જ તમારા જીવંત સાહિત્ય-ની સાચી કામધેનુ છે. એવા અઢળક ધન વડે તમે શું શું પેદા નહીં કરી શકો?

સાહિત્યપરિષદ્‌ના તેમ જ પરિષદ્‌મંડળનાં બંધારણ વિશે ચર્ચા કરતાં પહેલાં, સાહિત્યપરિષદ્‌માં શું થયું છે તેનું ટૂંકું નિવેદન કરવું જોઇએ. અમદાવાદમાં પહેલી સાહિત્યપરિષદ્ મેળવવાનો સઘળો યશ સ્વ. રણજિતરામ મહેતાને છે, પણ મહત્વની વાત એ પરિષદમાં તેમણે સ્પષ્ટ કરેલો મુદ્દો વધારે ધ્યાન ખેંચે એ છે.

"આપણા દેશનું ભાગ્ય ઉઘડે અને આપણી પ્રજાનો ઉત્કર્ષ શી રીતે થાય." એ એમની મુખ્ય ભાવના આપણે કદિ વિસરી જવી જોઇએ નહીં. એ ઉદ્દેશથી એમણે જે પ્રથમ સંમેલન ઈ. સ. ૧૯૦૫ માં યોજ્યું હતું, તેનું આજે દસમું સંમેલન થાય છે. સંતોષની વાત તો એ છે કે આવાં સંમેલનો ભરવામાં હિન્દુસ્તાનના

બીજાં પ્રાંતો કરતાં ગુજરાતે પહેલ કરી છે. લગભગ એ જ પ્રકારનાં મરાઠી, હિન્દી અને બંગાળી સાહિત્યસંમેલનો થયાં, પણ તે ૧૯૦૫ પછી જ. આ પહેલ કરવામાં ગુજરાત સ્વાભાવિક ગૌરવ લે એમાં કાંઈ નવાઈ નથી. ઈ. સ. ૧૯૦૭ માં બીજી પરિષદ્ ભરાઈ. ત્રીજી ૧૯૦૯ માં મળી અને એ પરિષદ્‌માંથી નાણાંપ્રકરણના ફણગા ફુટયા. રાજારજવાડાઓના આશ્રયની આશાએ રાજકોટમાં ભરાયેલી એ પરિષદ્‌માં ભંડોળકમિટિની સ્થાપના થઈ, અને વડોદરામાં ભરાયેલી ચોથી પરિષદ્‌માં એ યોજનાને સદ્ધર ટેકો પણ મળ્યો. પરિષદ્‌ના કાર્યમાં નિબંધો વાંચવાની અને તે એકઠા કરવાની, વળી વિભાગો રચવાની વગેરેની કાર્યદિશાઓ ઉપરાંત, આ નાણાંપ્રકરણે જ વધારે ધ્યાન અને ચર્ચા આકર્ષ્યાં છે; તે એટલે સુધી કે કોઇક કોઇક વાર સાહિત્યપરિષદ્‌નો ટુંક ભંડોળ પરિષદ્ જેવો દેખાવ થતો હતો. સાહિત્યની દિશામાં કંઈક સક્રિય કામ કરવાની વારંવાર બૂમો પાડવા છતાં એ સંબંધમાં સ્વ. રણજિતરામે નક્કી કરેલાં ધ્યેયથી પરિષદ્‌નું વહાણ આઘું ને આઘું ઘસડાતું ચાલ્યું એ શોકની વાત છે અને એથી સ્વાભાવિક રીતે પરિષદ્‌માં નિરસતા અને નિર્જીવતા દાખલ થવા પામ્યાં હોય તેમાં શી નવાઇ ! ઈ. સ. ૧૯૧૫ માં પાંચમી પરિષદ્ સુરતમાં મળી. ત્યાં વિભાગ વાર વિષયોની યોજના ઘડાઇ અને તે અમદાવાદમાં ભરાયેલી છઠ્ઠી પરિષદ્‌માં વધારે વિકાસને પામી. અમદાવાદમાં પરિષદ્‌ને તેના પ્રમુખ તરફથી એક રકમ મળી. અને એ જ પ્રસંગે બીજી પણ રકમો મળવાનાં વચનો આવી મળતાં—એ પરિષદ્‌માં એક પરિષદ્‌મંડળ સ્થાપવાનો અને તેનું બંધારણ ઘડવાનો વિચાર ચર્ચાયો.

એ પરિષદમાં સૌથી અગત્યનો મહાત્મા ગાંધીજીએ રજુ કરેલો ગુજરાત વિદ્યાપીઠ સ્થાપવાનો ઠરાવ અને સૌએ વધાવીને પસાર કરેલો એ ઠરાવ હજુ સુધી ફલિત નથી થયો, એની પણ નોંધ લેવી ઘટે છે. ભાવનગરમાં ભરાયેલી સાતમી પરિષદ્‌માં પણ નાણાંભંડોળમાં કંઇક ઉમેરો થયો અને એ ધનસંચયની યોગ્ય વ્યવસ્થા કરવા પરિષદ્‌મંડળ નિમવા માટે એક ખાસ સમિતિ પણ નીમાઈ. એ સમિતિએ નક્કી કરેલી યોજના પર વિચાર કર્યા પછી મુંબાઇમાં ભરાએલી આઠમી સાહિત્યપરિષદે, એક પરિષદ્‌મંડળની સ્થાપના કરી, અને તે ૧૯૨૪ ની સાલમાં કાયદા પ્રમાણે નોંધાયું. ૧૯૧૫ માં ધારેલું તે નવ વર્ષના ગાળા પછી મંડળ નોંધાયું. તેના નિયમોમાં સુધારાવધારાની તરત જરૂર જણાવાથી તા૦ ૧૪ મી ફેબ્રુઆરી ૧૯૨૬ ને દિવસે વડોદરામાં મળેલી મંડળની સામાન્ય સભામાં સુધારાવધારા સાથે ખરડો મંજુર કરવામાં આવ્યો, અને ત્યાં પસાર થએલો ખરડો રજીસ્ટ્રરને ત્યાં નોંધવામાં આવ્યો. તે વખતે બદલાયલા ઉદ્દેશો નીચે પ્રમાણે છેઃ—

(ક) ગુજરાતી ભાષા અને સાહિત્યની સર્વ શાખાઓ સંરક્ષવી, વિકસાવવી, વિસ્તારવી, અને ફેલાવવી.

(ખ) ગુજરાતી ભાષામાં કે ભાષા વિષે લખાએલાં પુસ્તકો સંરક્ષવા, તૈયાર કરવાં, છપાવવા કે પ્રસિદ્ધ કરવાં.

(૪) ગુજરાતીઓનું સાહિત્યવિષયક ઐક્ય સંરક્ષવાનાં પગલાં લેવાં.

તેમાંના પહેલા બે ઉદ્દેશોની બાબતમાં હું ઉપર વિવેચન કરી ચુકયો છું. બંધારણને વિષય ત્રીજા ઉદ્દેશને લગતો છે.

બંધારણની રચના હું તો માનું છું તેમ સાદી અને સર્વગ્રાહી હોવી જોઇએ. બંધારણ તો એક સાધન છે. બંધારણ પ્રવૃત્તિનું પોષક હોવું જોઇએ, નહિ કે બાધક. પરિષદનું બંધારણ એવું હોવું જોઇએ કે ગુજરાતી સાહિત્યના વિષયમાં રસ લેનારી ભિન્ન ભિન્ન વિચાર ધરાવનારી વ્યક્તિઓ સંપ અને સહાનુભૂતિથી ગુજરાતી ભાષા અને સાહિત્યની સેવા એક મનથી કરે એવી યોજનાવાળું હોવું જોઇએ. બંધારણની જરૂરીયાત તો સૌ કોઇ સ્વીકારશે, પણ જો બંધારણ વિશાળ અને વ્યાપક ન હોય તો તે નકામું છે. એ બંધારણ સારૂં, સર્વમાન્ય અને સઘળા ઉદ્દેશને સમાવનારૂં હોવું જોઇએ. સાહિત્ય એ તો વાણીનું ગંગાજળ હોવું જોઇએ. કોઇ પણ આવે, એ પીએ, અને પવિત્ર બને. સૌ કોઇ એનો લાભ લઇ શકે. એમાં બંધ પ્રતિબંધ પાલવે જ નહિ.

રજીસ્ટર્ડ થએલાં બંધારણથી અસંતોષ થયેલો છે, એ પણ હવે તો જાણીતી વાત છે. નડિયાદમાં છેલ્લી મળેલી પરિષદમાં પસાર થયેલા ઠરાવોમાં નીચેનો ઠરાવ નંબર ૬ પસાર કરવામાં આવ્યો હતો:

"આ પરિષદ્ ચોક્કસ રીતે માને છે, કે પરિષદના તથા પરિષદ્ મંડળના બંધારણમાં બનતી ત્વરાએ મહત્વના ફેરફારો કરવાની જરૂર છે તેટલા માટે ચાલુ બંધારણો, પ્રમુખ સાહેબને તા૦ ૨૬ મીએ આપેલ લેખી માગણી તથા તા૦ ૨૭ મીએ આપેલ બંધારણને લગતા ઠરાવોની છાપેલ દરખાસ્તો તથા અન્ય ગૃહસ્થો કે મંડળો તરફથી જે કોઇ સૂચનાઓ આવે તે સર્વ તપાસીને, પરિષદ્ તેમ પરિષદ્ મંડળનાં બંધારણ યોગ્ય થાય અને પરિષદ્‌નું પ્રાધાન્ય તથા મહત્તા જળવાય તેવા, તથા બીજા શા ફેરફારો બન્ને બંધારણોમાં કરવા તે સૂચવી પોતાનો અહેવાલ મધ્યસ્થ સભાને મોકલાવી આપવા એક સમિતિ નીમે છે.

મધ્યસ્થ સભાએ પોતાની સૂચનાઓ સાથે આ અહેવાલ બીજી પરિષદ બોલાવી પંદર માસની અંદર પરિષદ આગળ મંજુરી માટે રજુ કરવો.

આ સમિતિ નિર્ણય ઉપર આવતાં પહેલાં પોતાને યોગ્ય લાગે એવા ગૃહસ્થની જુબાની અગર લેખિત અભિપ્રાયો લેશે, મેળવશે અને તે પર વિચાર કરશે.

જ્યારે જ્યારે આ સમિતિમાં કોઇ જગા ખાલી પડે ત્યારે ત્યારે તે જગા પૂરવાની પ્રમુખને સત્તા આપવામાં આવે છે."

એ ઠરાવને અનુસરીને સમિતિએ ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદના બંધારણ વિષે એક ખરડો તૈયાર કર્યો છે અને હું માનું છું કે આપ સઘળા એ ધ્યાનપૂર્વક જોઇ ગયા હશો. એ ખરડા પર વિચાર કરતાં એમાંથી કુદરતી રીતે બે સવાલ ઉભા થાય છે.

પહેલો સવાલ એ કે આ બેઠક ગમે તે રૂપમાં એ ખરડાનાં મુખ્ય મુદ્દાઓ છેવટનાં કબુલ કરે એને લગતો છે. ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ મંડળ ૧૮૬૦ નાં ૨૧ માં એક્ટ પ્રમાણે રજીસ્ટર થયું છે. મંડળ સ્થાપવાને એ કાયદાના સેકશન બે, પ્રમાણે મંડળનું નામ, હેતુઓ અને મંડળની વ્યવસ્થાપક સભા એ ત્રણ ફરજીઆત છે અને એના સંબંધમાં આ યોજના સાથે મંડળના નિયમોની એક યાદી પણ હોવી જોઇએ. એ ખરડો રજીસ્ટર્ડ થયેલો છે. એક્ ી બારમી કલમ મંડળને હેતુઓમાં વધારા ઘટાડા કરવાની, બીજા મંડળ સાથે જોડી દેવાની સત્તા આપે છે. ૧૩ મી કલમ મંડળને બરખાસ્ત કરવા સંબંધી છે. તે ઓછામાં ઓછી ૩/૫ બહુમતી વાળાઓના મતથી પસાર કરી શકાય. કલમ ૧૪ મી ઠરાવે છે, કે એવી રીતે મંડળ બરખાસ્ત થતાં એની મિલ્કત અને ભંડોળ એનાં સભ્યોમાં વહેંચી શકાય નહિ. પરંતુ ઓછામાં ઓછી ૩/૫ હાજર સંખ્યાની બહુમતી વડે એ મીલકત કોઇ બીજા મંડળને આપી શકાય. એમાં બરખાસ્ત કરતી વખતે સભ્યો જાતે અથવા અવેજી કે મુખત્યાર નામાથી મત આપી શકે.

ઉપલી કલમો જોતાં એમ લાગે છે, કે નવું બંધારણ જે કરવા ધાર્યું છે, તે તો હાલનું મંડળ બરખાસ્ત કર્યે જ હસ્તીમાં આવી શકે. ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ મંડળ અને એનાં ભંડોળ મિલકત ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદના નવા રજીસ્ટર્ડ થનારા મંડળને સોંપી શકાય, એ જ યોગ્ય માર્ગ લાગે છે. મંડળના નામમાં ફેરફાર કરવા માટે કાયદામાં એક પણ કલમ નથી. રજીસ્ટર્ડ થયેલા મંડળના હેતુઓમાં અને કમીટીએ તૈયાર કરેલા ખરડાઓના હેતુઓમાં મને મહત્વના ફેરફાર લાગે છે. સૂચવાયલા બંધારણમાં બીજો વિભાગ સૌથી અગત્યનો છે, અને એ પર સઘળાનું ધ્યાન ખેંચું છું. તે ફકરો ૮ મો જે મધ્યસ્થ સભાના બંધારણ સંબંધી છે. મ્હને એ આખું પૂરેપૂરૂં વિશાળ લાગતું નથી અને એના પર ફરીથી વિચાર કરવાની જરૂર છે. સૂચવવામાં આવેલું બંધારણ સપ્રમાણ નથી, અને ઉપલો ભાગ પ્રમાણમાં બહુ જ ભારી છે. અને (ક, ખ) અને (ડ.) નિયમોમાં જણાવેલી બાબતો પણ પ્રમાણસર લાગતી નથી.

એટલે હું માનું છું કે જુનું મંડળ બરખાસ્ત કરવું અને ફરીથી નવે પાને નવું મતું પાડવું. નવા મંડળના બંધારણમાં મધ્યસ્થ સભા સઘળા વિચારવાળાં સભ્યોની હોવી જોઇએ. ચાલુ બંધારણમાં એમ ન હોવાથી એ એકહથ્થુ થવાનો ભય રહે છે.

બીજો મુદ્દો વિભાગ ચોથાને લગતો છે અને તે મધ્યસ્થ સભાની મુદત અને વખતો વખતની ચુંટણી સંબંધી છે. જુનું બંધારણ નવેસરથી રચવું અને સૂચવાયલી યોજનાઓમાં ફેરફાર કરવા, અને ભાષા અને સાહિત્યના વિષયમાં સર્વે પ્રકારના મત ધરાવનારાઓનું પ્રતિનિધિત્વ રાખવું જોઈએ, જેથી ગુજરાતી ભાષા અને સાહિત્ય ખરે માર્ગે અને પ્રજાના ઉપયોગી માર્ગે દોરાય. મધ્યસ્થ સભા એકલાં નિપુણ કે ચતુર માણસોની જ બનેલી હોવી જોઈએ નહિ. એવી સભા ઘણે ભાગે જડ થઈ બેસે છે.

ગુજરાતી ભાષાનાં હિત તરફ જ નક્કી થનારા બંધારણનું ધ્યેય હોવું જોઈએ. ગુજરાતી બોલતી આખી પ્રજા સાથે એ બંધારણનો જીવંત સંબંધ હોવો જોઈએ, તો જ ગુજરાતી જીવન તથા તેના વિચારવાળા ગુજરાતી ભાષા અને સાહિત્યનો વિકાસ થઈ શકે. એ ચોકામાં નાતજાતના અંતરાય વિના, ન્હાનાં મોટાંના ભેદભાવ વિના સૌ કોઈનું સ્થાન હોવું જોઈએ. એમાં કોઈ એક સંઘની સત્તા કે જોહુકમી ન હોવી જોઈએ, "પંચ ત્યાં પરમેશ્વર" તે પ્રમાણે સર્વ મતને રજુ કરનાર એ પંચ હોય તો તે પંચની હકુમત સૌ કોઈ દં ગવા તૈયાર થાય. નરસિંહ મહેતા જાણીતા પરભાતિયાંમાં કહે છે તેમ,

"પક્ષાપક્ષી ત્યાં નહિ પરમેશ્વર, સમદૃષ્ટિને સર્વ સમાન."